

ΜΑΓΕΙΑ, ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ “ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ”

Κωνσταντίνος Μαντάς

Διδάκτωρ Αρχαίας Ιστορίας Πανεπιστημίου Μπρίστολ

Το φαινόμενο της μαγείας έχει πανάρχαιες κοινωνικές ρίζες· παρ’ όλ’ αυτά όμως, ως τις αρχές του 20ού αιώνα οι ιστορικοί απέφευγαν να το προσεγγίσουν. Οι λόγοι αυτής της αποστραφής είναι εύλογοι: η μαγεία, ως ανορθολογική έκφραση, ενοχλούσε τους ιστορικούς, ανεξαρτήτως πολιτικής ιδεολογίας· αστοί και μαρξιστές ενοχλούσαν εξίσου από τις επιβιώσεις αυτές μιας «πρωτόγονης», «αρχαϊκής» φάσης του ανθρωπίνου ψυχισμού. Μόνο οι «λαογράφοι», οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι και, ως κάποιο βαθμό, οι ψυχίατροι έδειξαν να ενδιαφέρονται για το περιθωριακό αυτό κοινωνικό φαινόμενο, που όμως απαντά σε όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες.

Οι λόγοι για τους οποίους αναπτύχθηκε η μαγεία είναι προφανείς: ο άνθρωπος, όντας αδύναμος απέναντι στη φύση και, στη συνέχεια, απέναντι στην «αντιφύση» που ο ίδιος δημιούργησε, δηλαδή στην κοινωνία, επιχείρησε να επιβάλει τις αυστηρά εγωιστικές του επιθυμίες, σε συνεργασία με τις σκοτεινές πλευρές του ψυχισμού του και με μεταφυσικές δυνάμεις. Η μαγεία είναι, κατά κάποιον τρόπο, η αντεστραμμένη άποψη της θρησκείας· σε αντίθεση με αυτήν, στριζίζει το αυστηρά προσωπικό έναντι του κοινωνικού και της κατεστημένης ηθικής.

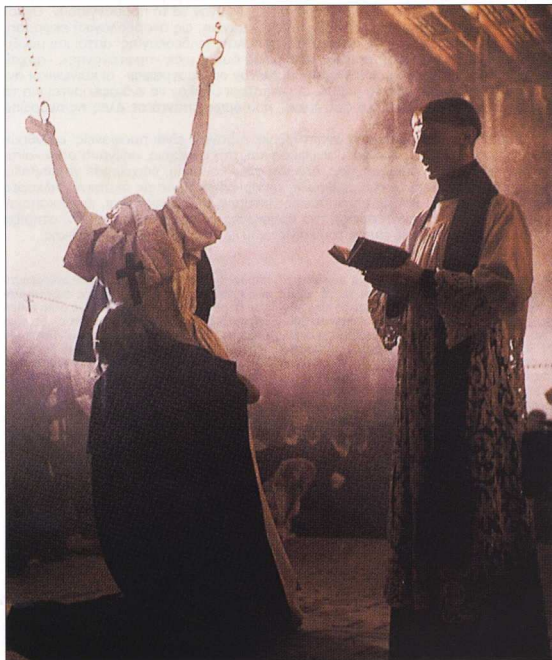
Όπως ήταν φυσικό, η μαγεία συνδέθηκε από αρχαιότατων χρόνων με τα μέλη εκείνα του κοινωνικού σώματος που, λόγω της φυσιολογίας τους, θεωρούνταν ότι βρίσκονταν πλησιέστερα στις δυνάμεις της φύσης. Η θέση αυτή του δίπολου «άνδρας - πολιτισμός», «γυναίκα - φύση», που ήταν το θεμέλιο της αρχαιοελληνικής σκέψης, απετέλεσε και τη βάση της Γαλλικής Σχολής του «δομισμού»¹. Σήμερα το μοντέλο αυτό αμφισβητείται: η γυναίκα δεν υπήρξε ποτέ αποκλειστικά ον της φύσης, ήταν πάντοτε μέλος μιας συγκεκριμένης πολιτιστικής ομάδας, έστω και αν ήταν σε υποδεέστερη θέση. Η συμβολική αυτή συνάφεια γυναίκα - φύσης δεν είχε ευτυχές τέλος όταν έρθανε στα άκρα. Στην τραγωδία του Ευριπίδη *Βάκχες*, οι γυναίκες της Θήβας μετατρέπονται σε μαινάδες που κατασπαράζουν ελάφια, αλλά που έχουν αφήσει τα μωρά τους στην κούνια, αδιαφορώντας για την ύψιστη κοινωνική αποστολή τους². Η κεντρική ιδέα του σπουδαίου αυτού κειμένου, που διέφυγε εντελώς από τους απλοϊκούς Δυτικούς οπαδούς της «φυσιολατρίας» και της «επιστροφής στη φύση», φαίνεται να είναι ότι η άνευ όρων παράδοση μας στο ανορθολογικό τμήμα της ψυχής οδηγεί σε συμφορές. Είναι όμως λυπηρό να παρατηρήσει κανείς ότι στο τέλος του 20ού αιώνα υπάρχει μια τάση επι-

στροφής στον ανορθολογισμό στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Έτσι, ο Γερμανός ανθρωπολόγος Hans Peter Duerr, στο κατά τα άλλα ενδιαφέρον βιβλίο του *Ονειρικός χρόνος: Τα όρια ανάμεσα στην Αγριότητα και τον Πολιτισμό* (Αθήνα 1990), αναβιώνει την παλιά διχοτομία «Ανδρας=Πολιτισμός», «Γυναίκα=Φύση», επεξεργαζόμενος ανθρωπολογικό υλικό από τον γερμανόφωνο χώρο, τα Βαλκάνια, την Αφρική, τη Μελανησία, καθώς και άλλο που προέρχεται από την κλασική αρχαιότητα. Μέλημά του είναι να αποδείξει ότι η μαγεία και ό,τι συνδέεται μαζί της, λ.χ. ο λυκανθρωπισμός, έχουν μια στέρεη βάση αλήθειας. Ειδικά οι γυναικείες παρουσιάζονται ως η πλειοψηφία των μάγων, λόγω της αχαλίνωτης σεξουαλικότητάς τους. Είναι άπιστευτο το γεγονός ότι μια μερίδα φεμινιστριών, ανάμεσά τους, π.χ., η Αυστραλή Germaine Greer, παίρνουν στα σοβαρά τις βαρύγδουπες αυτές κοινοτοπίες και προτείνουν ως πρότυπα για τις σύγχρονες γυναίκες τις μεσαιωνικές μάγισσες! Η δαική βέβαια «κοιλοτούρα» του αγγλοσαξονικού χώρου κάνει συχνά τέτοιες συνδέσεις: σε ένα πλάνο της ταινίας του Oliver Stone *The Doors* (1991), ο ηθοποιός που υποδύεται τον Jim Morrison, σε μια συζήτηση με την Βρετανή ερωμένη του, μαθαίνει ότι κατά την άποψή της οι μάγισσες ήταν οι μόνες ελεύθερες γυναίκες.

Σε χώρες όπου οι ακαδημαϊκές σπουδές είναι πιο φιλελεύθερες, η συσχέτιση των κλασικών σπουδών με τη μελέτη του κινηματογράφου δίνει σημαντικά αποτελέσματα. Έτσι, η Laura K. Gibbs-Wichrowska, στο δοκίμιο της *The Witch and the Wife: A Comparative study of Theocritus Idyll 2, Idyll 15 and Fatal Attraction* (= Η μάγισσα και η σύζυγος: Συγκριτική μελέτη των *Ειδυλλίων* 2 ["Φαρμακεύτρια"] και 15 ["Συρακούσισαι" ή "Αδωνιάζουσαι"] του Θεοκρίτου και η *Μοιραία Έλεη*), επιχειρήσε να αποδείξει ότι η εικόνα της απελπισμένης και εγκαταλειμμένης γυναίκας, που καταφεύγει στη μαγεία ως ύστατη λύση, εξακολουθεί να επιβιώνει στη λαϊκή κουλτούρα των ΗΠΑ³. Ασφαλώς η ηρωίδα της αντιφεμινιστικής ταινίας του Αντριαν Λάιν, *Fatal Attraction* (τίτλος προβολής: «Ολέθρια σχέση», 1989) δεν είναι ακριβώς μάγισσα, αλλά συμπεριφέρεται σαν τέτοια και έχει όλα τα σχετικά

χαρακτηριστικά: είναι οικονομικά και κοινωνικά ανεξάρτητη, έχει αγαλνώτη σεξουαλικότητα, δεν συγχωρεί τους άνδρες όταν την εξαπατούν και καταφεύγει στην παράλογη βία.

Δεν γνωρίζουμε πολλά για τις μάγισσες της Αρχαίας Ελλάδας. Οι περισσότερες είναι μορφές της λογοτεχνίας και είναι συνήθως ξένες, όχι Ελληνίδες (Μήδεια, Κίρκη)⁴. Δεν λείπουν πάντως οι αναφορές σε υπαρκτά πρόσωπα, όπως είναι της μάγισσας Θεωρίδας, που καταδικάστηκε σε θάνατο μαζί με όλη την οικογένειά της στην Αθήνα του 4ου π.Χ. αιώνα⁵. Η Θεωρίδα ήταν ξένη, από τη Λήμνο, κι αυτό δεν πρέπει να μας εκπλήσσει, γιατί σε όλες τις κοινωνίες αποδιοπομπαίοι τράγοι γίνονται συνήθως οι περιθωριακοί. Αν και οι γυναίκες κατηγορούνταν πάντοτε με μεγαλύτερη συχνότητα για συμμετοχή σε μαγικές πρακτικές, οι μελετητές της αρχαίας

Από το κινηματογραφικό έργο *The Devils* (Οι δαιμονισμένες, περί το 1971), του Ken Russell, που αναφέρεται σε γεγονότα του 1634.

μαγείας υποστηρίζουν ότι στους μαγικούς παπύρους και στους κατάδεσμούς που σώζονται οι μάγοι είναι συνήθως άνδρες, ενώ τα θύματα τους είναι κυρίως γυναίκες⁶. Ο J. Winkler υποστηρίζει ότι τα ερωτικά αυτόζωρκα, με την ωμή έκφραση τής, πάση θυσία, ικανοποίησης τής σεξουαλικής επιθυμίας του αρσενικού πελάτη του μάγου, αποτελεί μια ακόμη πράξη του πολέμου ενάντια στο γυναικείο φύλο. Η θεωρία του, αν και δεν στερείται βάσης, δεν είναι απόλυτα πειστική. Άλλες πηγές παρουσιάζουν γυναίκες να χρησιμοποιούν μαγικά ερωτικά φίλτρα ενάντια στους άνδρες: για παράδειγμα, σε πινακίδα-κατάδεσμο που βρέθηκε πρόσφατα στη Μακεδονία, μια γυναίκα, η Φίλα, «κατάδει» τον επικείμενο γάμο τής Θέτιμας και του Διονυσσοφάντα, καθώς και το ενδοχόμενο γάμο του συγκεκριμένου άνδρα με οποιαδήποτε γυναίκα, παρθένο ή χήρα⁷. Είναι αλήθεια ότι από το συγκεκριμένο κείμενο λείπει το ωμό πάθος, φαίνεται όμως ότι η Φίλα ενδιαφερόταν να παντρευτεί κι όχι να βρει εραστή. Αντίθετα, η πρωίδα του 15ου Ειδυλλίου του Θεοκρίτου, Σιμαίβα, χρησιμοποιεί όλες τις αδιαστικές ουσίες των μαγικών φίλτρων, φλεγόμενη από πάθος.

Οι γυναίκες, τόσο στην αρχαιότητα όσο και στον Μεσαίωνα, κατηγορούνταν συχνά για φαρμακεία, και μάλιστα όχι άδικα, αφού η περιορισμένη μιλική τους δύναμη καθιστούσε δύσκολη την άμεση χρήση βίας από μέρους τους. Τα παραδείγματα είναι πολλά: οι φόνοι του βασιλιά της Κορίνθου και της κόρης του από τη Μήδεια, η (κατά τον Τάκιτο και τον Δίωνα Κάσσιο) δηλητηρίαση του Αυγούστου και του Κλαυδίου από τις γυναίκες τους, τη Λίβια και την Αγριππίνια αντίστοιχα⁸. Επειδή στις προ-βιομηχανικές κοινωνίες οι γυναίκες ασχολούνταν με τη θεραπεία και τη λεγόμενη «πρακτική ιατρική», κατηγορούνταν συχνά για την άσκηση πρακτικών μαγείας. Στα παραμένα χρόνια του Μεσαίωνα αλλά και της Αναγέννησης οι κατηγορίες για μαγεία ήταν εύκολος τρόπος για να απαλλαγεί κανείς από μια ενοχλητική σύζυγο ή από έναν κακό γείτονα. Πρόσωπα με πολιτικό κύρος που έφεπταν σε δυσμενεία μπορούσαν να εξοντωθούν εύκολα με πρόχημα τη μαγεία. Π.χ., η Λεωνόρα Γαλλικά, μυστικοσυμβούλος της αντιβασίλισσας της Γαλλίας Μαρίας των Μεδίκων (1610-1614), καταδικάστηκε σε θάνατο με την κατηγορία της μαγείας⁹. Πολλοί όμως ιστορικοί υποστηρίζουν ότι οι δίκες μαγείας και οι πυρές που άναψαν στην Ευρώπη ήταν ένας πόλεμος ενάντια στο γυναικείο φύλο. Η πρόοδος των γυναικών στον ύστερο Μεσαίωνα, τότε που υπήρχαν γυναικείες συντεχνίες ή και που πολλές άλλες συντεχνίες είχαν γυναικεία μέλη, έφρεπε να συντριβεί. Στόχος των κυνηγών μαγισσών γίνονταν οι γυναίκες εκείνες που, για λόγους ανάγκης ή από πεποίθηση, ζούσαν μόνες, χωρίς άνδρα, ή όσες είχαν εξόγαμο σεξουαλική ζωή. Ηλικιωμένες γυναίκες που, λόγω φτώχειας, ζούσαν μόνες σε απόμερες καλύβες και καταγιόνταν με τη μαυειτική και την πρακτική ιατρική, κατηγορούνταν συχνά για μαγεία¹⁰.

Η ωμότητα των διώξεων των μαγισσών παρουσιάζεται έδρα στο αγγλικό φιλμ *Witchfinder*

General («Κυνηγός μαγισσών», 1966). Στο θολό τοπίο του αγγλικού εμφύλιου πολέμου του 17ου αιώνα, ένας αιμοχαρής λόρδος περνάει διά πυρός και σιδήρου την περιοχή του, αναζητώντας «κρυπτοπαγανιστές». Αρει να βρέθει μία γυναίκα με το πανέρι της γεμάτο «ειδικά» βότανα, και αμέσως καταδικάζεται σε θάνατο ως μάγισσα. Βέβαια, και οι ίδιοι οι δικωμένοι ανταποδίδουν τα ίσα, δίνοντας την εντύπηση ότι ολοκλήρω το κοινωνικό σώμα έπαυσε. Ταυτόχρονα όμως αποκαλύπτονται και οι συνέπειες του επιφανειακού και βίαιου εκχριστιανισμού σε περιοχές με ισχυρό κελτικό υπόβαθρο, όπου και σήμερα ακόμη παρατηρούνται ανουχητικά φαινόμενα νεοπαγανισμού.

Ανάλογα φαινόμενα κοινωνικού και σεξουαλικού «ρατσισμού» έλαβαν χώρα και στη Β. Αμερική, όπου η υστερία κατά των μαγισσών βρήκε πρόσφορο έδαφος ανάμεσα στους άτεγκτους Πουρτανούς ιδρυτές των ΗΠΑ.

Στο Αμερικανικό Μουσείο που στεγάζεται λίγο έξω από την ειδυλλιακή πόλη Βαθ της ΝΔ. Αγγλίας, ένα από τα εκθέματα είναι το αγαλμα μιας γυναίκας που υπήρξε το πρώτο θύμα της πουρτανικής μισαλλοδοξίας στο αμερικανικό έδαφος: επειδή αρνήθηκε να γίνει Πουρτανή, βασανίστηκε, δικάστηκε και εκτελέστηκε με απαγχονισμό.

Ασφαλώς το πρώτο αυτό θλιβερό επεισόδιο απέδειξε ότι οι θεμελιωτές ουτοπιών δεν ανέχονται στους κόλπους τους όποιον δεν δέχεται τη δική τους εκδοχή της ουτοπίας. Ήταν άραγε μάγισσα η γυναίκα αυτή – ή απλώς ασυμβίβαστη και ανένταχη;

Σημειώσεις

1. Βλ. Βιντάλ-Νακέ, Π., *Ο Μάγος κυνηγός*, Αθήνα 1982.
2. Βλ. Folley, H., «The Conception of Women in Athenian Drama», Folley, H. (ed.), *Reflections of women in antiquity*. New York 1981, ίδιος σσ. 142 κ.ε.
3. Στο Archer, L., Fischler, S., Wyke, M. (eds.), *Women in Ancient Societies*. London 1994, σσ. 252-269.
4. Βλ. Κοτταρίδου, Α., «Η μαγεία στην Αθήνα του Χρυσού Αιώνα», Στο Γλαύκος και μαγεία. Αθήνα 1997, σσ. 75-82.
5. Βλ. Δημιοσύνη, *Κατά Άριστογόνα* 25, 79.
6. Βλ. Winkler, J., *The Constraints of Desire*. New York 1990, σσ. 71-101.
7. Για το κείμενο του κατάδεσμου βλ. περιοδικό *Επτάκλιος*, τ. 3ο, 1996, σσ. 88-90.
8. Για τη γυναικεία φαρμακεία στο Βυζάντιο, βλ. Λεωνταρίου, Β., «Εκ γυναικείας ερως το φάρμακον Η γυναικεία εγκληματικότητα στο Βυζάντιο», Στο Τριαντάς, Σ. (επιμ.), *Εγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο*. Αθήνα 1997.
9. Βλ. Σοφοπούλη, Φ., «Μαρία των Μεδίκων», *Ιστορία*, τ. 370, 1999, σ. 74.
10. Achterberg, J., *Woman as healer*. Boston 1990.

Magic, Gender and Social Racism

K. Mantas

The phenomenon of magic became the subject of study in the field of classical studies not before the early twentieth century, since its non-rational character did not match the *Weltanschauung* of the Western world after the Age of Enlightenment. Magic, as the reverse image of official religion, attracted those individuals who were unable to realise their wishes and desires through official religion, women, that is, and other outsiders. For this reason women and other members of fringe groups became victims of persecutions during periods of intolerance both in Europe and North America. Finally, witch-hunt contributed to the shattering of the few, mainly professional achievements of mediaeval women.

Βιβλιογραφία

- Achterberg, J., *Woman as healer*. Boston 1990.
- Archer, L., Fischler, S., Wyke, M. (eds.), *Women in Ancient Societies*. London 1994.
- Βιντάλ Νακέ, Π., *Ο μάγος κυνηγός*. Αθήνα 1982.
- Durr, H.P., *Ουακρά Χρόνος: Τα όρα ανάμεσα στην Αρχαιότητα και στον Πολιτισμό*. Αθήνα 1990.
- Folley, H. (ed.), *Reflections of Women in Antiquity*. New York 1981.
- Winkler, J., *The Constraints of Desire*. New York 1990.